

2.2. КРИЗОВІ ЯВИЩА У ХРИСТІЯНСТВІ

Михайло Гордієнко

Екзистенційна криза християнства в есхатологічній перспективі

Досліджується рівень деморалізації постсекулярного соціуму, що на пряму корелюється з есхатологічними ребусами сучасності. Автор переконаний, що вирішення соціальних конфліктів чи подолання кризових явищ треба починати з пошуку морального консенсусу, який усуває амбіції і відкриває шлях до свободи. Чим тіснішою буде сакральна комунікація людини з Богом, тим оптимістичнішими будуть перспективи соціального буття.

Ключові слова: релігія, деморалізація, постсекулярний соціум, свобода, екзистенційна сутність

На сучасному етапі буття людської цивілізації спостерігається розширення зони глобальної турбулентності, що супроводжується неухильною деградацією екзистенційних цінностей. Релятивізм трансцендентальних субстанцій послаблює критерії оцінки добра і зла, корисного і шкідливого, природного і штучного. Наразі утилізація духовності відбувається шляхом її трансформації в технологічну реальність віртуального світу, де феномен віри в Бога, милосердя, співчуття сходять на маргінес. Треба усвідомити, що віра – це стан душі, поклик серця, спосіб мислення і життя. Бездуховний світ з його високими технологіями апіорі є недосконалим, адже в ньому можна легко піддатися спокусам гріха, марнослів'я, амбіцій, егоїзму, гордині. Такі екзистенційні цінності, як віра, мораль, шляхетність, гуманізм були і залишаються базовими регуляторами життя людей. Вони слугують провідними критеріями виховання молоді й соціалізації особистості. У цифрову добу люди не стали менше апелювати до Бога, здійснювати культових обрядів, однак наразі занепадає ортодоксальний характер вірувань, втрачається страх і трепет перед сакральною субстанцією Бога.

Означені тенденції потребують теоретичної рефлексії, систематизації й формулювання просвітницьких візій. Виходячи з цього **метою** нашого дослідження є з'ясування рівня деморалізації постсекулярного соціуму, що на пряму корелюється з есхатологічними ребусами сучасності. В ієрархії соціальних деградацій, характерних для глобалізованого світу – політичних суперечностей, військових протистоянь, економічних стагнацій, техногенних впливів – екзистенційна криза християнства зачіпає світоглядні чинники людського буття і тому є глибинною і ключовою. Ми переконані, що вирішення соціальних конфліктів чи подолання кризових явищ треба починати з пошуку морального консенсусу, який усуває амбіції і відкриває шлях до свободи.

Ще в епоху Середньовіччя Фома Аквінський стверджував, що без моральної злагоди не може бути Закону. Сучасна цивілізація має взяти на озброєння цей меседж і прагнути до гармонійного поєднання екзистенційних цінностей з політико-правовими регуляторами. Коли інституціональні структури опосередковуються духовними імперативами, тоді створюються онтологічні засади для розбудови горизонтальних комунікацій людей, утвердження громадянського суспільства й реалізації демократичної моделі врядування.

Викладені міркування є особливо актуальними для сучасної України, яка виборює право бути суверенною і демократичною державою. На вітчизняних теренах вже 29 років декларуються такі гасла, як відкрите суспільство, плюралізм, свобода, демократія, соборність тощо. Але процвітаючою і цілісною наша країна від цього не стала. Причина сучасної української маргінальності пояснюється тим, що свободу у нас розуміють як всездозволеність, яка межує з анархією. Поки до українців не прийде усвідомлення того, що свобода тісно корелюється з відповідальністю і має бути опосередкована правовими регламентаціями й морально-етичними імперативами та існувати в легітимному просторі, доти держава не стане успішною. Важливо щоб свобода, плюралізм, право позиціонувалися в гуманістичній системі координат і слугували мотиваційним чинником і рушійною силою для творення нової якості життя. Бог дав Мойсею на горі Синай 10 заповідей в імперативній формі не для нашого пригнічення, а для визволення та свободи. Звідси випливає, що свобода, як і моральність не може бути без віри.

У цьому контексті ми окреслимо декілька позицій стосовно концептуальних засад свободи та її екзистенційної сутності. Коли свобода опосередкована правом, моральними чеснотами й відповідальністю – це неодмінний компонент демократичного устрою. А якщо свободу інтерпретується як всездозволеність чи використовують як піар-технологію тоді вона стає провідником есхатологічної парадигми. Феномен свободи як субстанції вищого порядку є пріоритетною цінністю буття людської цивілізації. Духовну сутність свободи у її релігійно-філософському вимірі ґрунтовно вивчав М. Бердяєв. На його думку “релігійний пафос свободи є пафос духовності. Набути справжню свободу означає увійти у духовний світ. Свобода є свобода духу, й ілюзорним, примарним є пошук свободи виключно у світі природному. Порядок свободи і порядок природи суперечать один одному... Природа завжди є детермінізм. І моя власна природа не може бути джерелом моєї свободи... Свободу треба виявляти і показувати у духовному житті, у духовному досвіді, її неможливо довести і вивести із природи речей... Будь-яка раціоналізація свободи є її загибель... Свобода коріниться не у волі, а в душі, і людина ступає вільною не зусиллям абстрактної волі, а зусиллями цілісної свідомості” [3, с. 87]. За логікою Бердяєва, зацікавленість свободою мало переважно політико-утилітарний, а не духовно-сутнісний характер.

Значимим у політичному і теологічному вимірі є застереження М. Бердяєва про те, що саме амбівалентність свободи і благодаті містить у собі хибність і помилковість, раціоналізацію і натуралізацію свободи. Філософ переконаний, що “від свободи залежить саме сприйняття буття, і свобода передує буттю. Свобода є категорія духовно-релігійна, а не натуралістично-метафізична. На питанні про свободу розділяються філософський напрямок і релігійні вчення... Ідея свободи центральна

у християнстві. Без свободи незрозуміле ні світотворення, ні гріхопадіння, ні спокутування. Без свободи неможна зрозуміти феномен віри. Без свободи неможлива теодицея. Без свободи немає сенсу світового процесу. Дух безкінечної свободи розлитий у Євангелії і в апостольських посланнях. Свобода не повинна бути лише предметом нашого дослідження, але ми повинні виявити свободу духу у дослідженні свободи, ми повинні ставити питання про свободу у духовній атмосфері свободи” [3, с. 88–89]. У філософській доктрині М. Бердяєва християнство передбачає дух свободи і свободу духу. Поза цією духовною атмосферою свободи християнства не існує і воно позбавлено будь-якого сенсу.

Наразі людство переживає есхатологічний час, де пріоритет свободи заступила проблема виживання. Апокаліптичні катастрофи спочатку відбуваються в наших душах, а потім у соціальному просторі. Людство тішиться ілюзією, що науково-технічний прогрес приносить благо й процвітання. А насправді він створює комфортні умови для поширення імперативу зла й реалізації апокаліптичного фіналу гріховному існуванню людства. Український філософ С. Кримський слушно зауважує: “На порядку денному – не «кінець світу», а «кінець історії», що визначається екологічними, енергетичними, фінансовими, моральними обмеженнями практики... Християнський спосіб життя заслонився сексуальною революцією. Це не тільки Страшний, а й Химерний суд: гинуть не злочинці, а праведники, як це демонструють тоталітарні режими. Рух історії спрямується не на майбутнє, а на минуле... А втім, попри необмеженість та безпрецедентність есхатологічних потрясінь, що їх пережило людство, ми не можемо пройти повз гідний глибокого подиву факт, що воно знайшло у собі сили зупинити термоядерний Армагедон, відвернути III світову війну” [5, с. 271–272]. Маючи Божу благодать, людина спроможна протистояти інфернальним силам, втілювати цінності віри, обов’язку та свободи.

У глобалізованому світі набирає обертів диявольський шабаш смерті й бісівське зло. Есхатологічні модуси життя реалізуються у потворних форматах гріховності й насильства. Контент агресії й аморальності, що пронизує реалії буття постмодерного суспільства, породжує деструктивні модуси відчаю і песимізму. Коли збиті моральні опції, коли віра в Бога піддається сумніву, коли диявольські спокуси й політична доцільність беруть гору над Біблійною істиною і трансцендентальними цінностями, тоді соціальний простір опановує злоба, брутальність, цинізм і ненависть. Патологічне зло – це спосіб життя аморальних людей, форма мілітарної комунікації й чинник деструктивного перетворення світу. За своєю природою людина істота динамічна, націлена на перетворюючу діяльність. Якщо індивід в силу різних обставин не може чи не хоче щось створювати, він свою енергію реалізує на руйнівні дії. Убивства і пролиття крові – це самоутвердження в архаїчній парадигмі. Руйнівна стихія потребує лише одного: застосування насилля, яке реалізовується у такій формі, як революції, тероризм, війни. Люди, що не здатні трансцендувати енергію творення, здорові цінності життя, руйнують їх в собі або в інших. У цьому проявляється помста людини життю за те, що воно її обділило творчими здібностями, конструктивними ідеями, оптимістичними візіями тощо. Апофеозом деструктивної трансценденції може стати руйнування всесвіту з допомогою ядерної зброї. Ці апокаліптичні наміри рано чи пізно реалізуються тому, що жага людини до насилля така ж велика як жага до життя.

Прагнення до масового нищення собі подібних, жадоба крові – це трансцендування самоствердження на ґрунті глибокої регресії.

Із цих міркувань витікають рефлексії про те, що схильність людини до зла й агресії можна придушити двома засобами: страхом (насиллям) або наверненням людей до морально-етичних імперативів, любові і добра, які у концентрованій формі репрезентує християнство. Найголовніша місія християнства – відлучити людину від гріха, насилля, злоби, ворожнечі й повернути до Бога, як універсальної субстанції добра та істини. Тоді мірилом життя людини буде не деградація чи спокуси, а пошук сенсів, правди, реалізація свого творчого потенціалу, прагнення до перетворення навколишнього середовища на засадах любові, креативності й добра. Однак у сучасній цивілізації спостерігається деградація моральних цінностей і любові. Ортодоксальну віру і щирі молитви заступають псевдорелігійні ритуали й імітація сакрального, повернення до ідолопоклонного розуміння Бога.

Як свідчить новітня історія людства інформаційне суспільство, в якому існує плюралізм думок, демократія, права та свободи не принесло бажаного консенсусу людству. Тотальна криза продовжується у дещо зміненому форматі. Щоб з'ясувати чіткі алгоритми кризи сьогодення, ми звернулися до філософської доктрини М. Бердяєва. Він вважає, що “є дві кризи: криза світу позахристиянського й антихристиянського і криза світу християнського, криза всередині самого християнства. Друга криза глибша за першу. Все, що відбувається у світі і що справляє на нас враження чогось зовнішнього і навіть грубо матеріального, має своє джерело у внутрішньому, в духовному. У певному розумінні можна сказати, що християнство закінчується і відродження можна очікувати лише від релігії Св. Духа, яка відродить і саме християнство, будучи його виконанням. Слабкість християнства у світі, охопленого рухами, що ангажовані динамічними силами і часто демоніакальними, є слабкість історичного християнства і означає перехід до християнства есхатологічного, зверненням до світу прийдешнього. Християнство есхатологічне і буде релігією Духа, релігією Трієчності, що виконує обітоване, надії і очікування. Ми знаходимося ніби в антракті, і в цьому полягають муки нашої епохи” [2, с. 256]. Найбільш тривожними є очікування кінечності буття. Для віруючої людини на все є воля Божа. Бог присутній не лише у свободі, любові, істині, правді, красі, але й у злі та неправді. Бог є Істина і Совість. До Нього можна піти від жахиття безумного світу й неминучої есхатологічної перспективи.

Вищезгадані проблеми перебували в полі зору відомого мислителя ХХ ст. Е. Фромма, який висловлював такі міркування: “Буденне життя далеке від якихось релігійних цінностей. Воно присвячене боротьбі за матеріальні зручності і за успіх на ринку особистостей. Принципи, на яких базуються наші світські турботи, – це принципи байдужості й егоїзму (останній часто називають «індивідуалізмом» або «особистою ініціативою»). Людину, приналежну до справжньої релігійної культури, можна порівняти із восьмирічною дитиною, яка потребує допомоги батька, але у той же час починає застосовувати в житті його принципи й повчання. Сучасна людина схожа швидше на трирічну дитину, яка плаче і кличе батька, коли той йому потрібен, а коли ні – повністю може гратися одна. У цьому сенсі ми по-малолітньому залежні від антропоморфного образу Бога і не прагнемо змінити своє життя відповідно до його заповідей... З іншого боку, сучасна людина перетворила себе в товар: вона сприймає свою життєву енергію як

капітал, з якого повинна отримати максимальний прибуток... Вона відчужена від самої себе, від свого ближнього і від природи” [8, с. 164]. Окрім цього, Фромм наголошує на тому, що усталене розуміння Бога змінюється у відповідності з вимогами відчуженої культури, що зорієнтована на успіх. Сучасне пожвавлення релігійності, вважає вчений, полягає в тому, що віра в Бога перетворюється у психологічний механізм адаптації до конкурентної боротьби, допомагає людині вести успішний бізнес. При цьому віра в Бога і молитва рекомендуються як засоби, що сприяють досягненню успіху, а не навчають сакральному єднанню з Господом у любові, правді й блаженстві.

Вічний антагонізм між добром і злом є нагальною проблемою людства, що фокусує на цьому свої думки, сумніви, сподівання. Перемога духовно-сакральних цінностей над войовничо-утилітарними пристрастями означає перемогу добра, свободи, шляхетності над злом, піймою і мороком. Важливим аспектом у цій дихотомії є “усвідомлення реальної співучасті Бога в трагічній боротьбі проти зла, і, відповідно, Його співучасть у світовому стражданні дає вище і доступне нам релігійне осмислення життя. Страждаючий Бог – Бог, що поділяє страждання творіння, із любові до нього бере участь в його трагічній боротьбі, ціною власних мук подає людині рятівну й зміцнюючу руку – є необхідною компенсацією всемогутнього Бога... Як люблячий батько чи мати, Бог страждає стражданнями своїх дітей, сповнений мученицьких турбот про них, ціною власного страждання залишається завжди з ними, їм допомагає і їх рятує” [7, с. 434–435]. Переживаючи тяжкі часи соціального буття, ми не повинні падати у відчай і сумніватися у вірі. Більше того, в умовах соціальної кризи йде випробування віри в Бога, мужніння людської волі, приходиться усвідомлення необхідності консолідації нації для подолання концептуальних викликів.

Витоки екзистенційних проблем постсекулярної реальності детермінуються моральною деградацією особистості. Перед людиною глобалізованої доби постають дві альтернативи: перша – відхилити духовні субстанції і зосередитися на засвоєнні раціональних знань, просуватися кар’єрною ієрархією, максимально задовольняти природні інстинкти; друга – підпорядковуватися Божим настановам, уникати гріховних помислів і дій, жити за совістю й християнськими цінностями. Обираючи другий шлях людина добровільно йде на смирення перед Богом, обмежує свої пристрасті, веде аскетичний спосіб життя заради досягнення блаженства у потойбічному світі. Коли ми констатуємо екзистенційну кризу сучасності, то мова йде про збільшення кількості людей, які обрали перший шлях свого буття, тобто піддалися диявольській спокусі комфорту, насолоди і гріховності. Таким чином, спочатку треба змінювати особистість, прививати їй християнські чесноти, а потім будувати проекти для радикальних трансформацій суспільства.

Духовне, національне і державницьке відродження взаємодоповнюють одне одного. Впродовж історії українська нація зазнавала багато поневірянь і трагічних асиміляцій. Щоб підкорити український етнос наші вороги насамперед прагнули знищити екзистенційні цінності народу: релігію, культуру, мову, свідомість і гідність. Але тепер ми навчилися їх боронити, зокрема й у такий ексклюзивний спосіб, як майданні революції. На думку протоієрея М. Димида “Майдан відновлює і забезпечує відчуття внутрішньої свободи у людині та почуття гідності. Така гідність є часткою людськості, отриманою при створенні-народженні, і ніхто ніколи не зможе її відібрати... Минув час, українці

віднайшли себе й сказали, що вони є народом – не яким-небудь, а таким самим, як і інші народи світу, який має право, має гідність і свободу самостійно собою керувати. Ми прагнемо бути справді незалежною державою, мати свій уряд, свого президента, свій парламент, своїх чиновників, які будуть служити своєму народові, аби ми, українці, могли сповнити віковічні мрії своїх предків. Аби ми могли дійсно як окремий народ жити у цьому світі: самі добре господарювати, своїм дітям готувати добре майбутнє і допомагати своїм сусідам. Аби ми могли їм щось давати і від них щось приймати. І так прославляти Господа Бога... Свобода, гідність, незалежність – це дари Господні. Необхідно, щоб вони укорінилися в глибину кожного з нас; щоб вони були нашим другим диханням – і це все для того, щоб ми гідно могли поводитися щодо себе, щодо своєї родини, щодо суспільства” [4, с. 30–31]. Уже в новітню добу на українських теренах ведеться відчайдушна боротьба між добром і злом. Наша християнська жертвність у цій боротьбі робить вагомий внесок у перемогу добра.

Біологічна сутність людини налаштована на гріховність. За увесь попередній період її земного буття гріхів накопичилася критична маса, зупинити яку можна лише апокаліптичним шляхом – знищивши світ і саму людину. Це радикально-песимістична парадигма. Однак існує й оптимістична перспектива буття людства. Її висловлює яскравий представник екзистенціалізму К. Ясперс. Він стверджує: “Перед лицем багатоманітних перспектив майбутнього ми насмілимося стверджувати наступне: людина не може повністю втратити свою сутність, адже вона створена «за образом і подобою Божою»; вона зовсім не Бог, але пов’язана з ним путами, про які часто забувають, які ніколи не бувають очевидними, але, по-суті, завжди лишаються нерозлучними. Людина не може взагалі перестати бути людиною. Вона може зануритися у сон, бути відсутньою, забути про себе. Але людина не може у процесі історичної еволюції перетворитися у мавпу або мурашку або в нашу епоху – в механізм рефлексів” [9, с. 162]. Отже виживання людини та її перспективи – це промисел Божий, який достеменно відомий лише Йому. Переконаливо можна стверджувати лише одне: чим тіснішою буде сакральна комунікація людини з Богом, тим оптимістичнішими будуть її перспективи.

У християнських настановах постулюється теза про те, що кого Бог більше любить, тому посилає більше випробувань і страждань. Українцям трагедій різного масштабу було надано вдосталь, щоб вистраждати Божу милість до себе. Викликами есхатологічного характеру для новітньої України стали Революція Гідності та війна з російськими окупантами. Ключовий месидж, який висловлюють релігієзнавці у цьому контексті зводиться до того, що “Майдан – це, без сумніву, подія вищого духовного гуманістичного порядку, яка знаходиться над економічними інтересами, над соціальними проблемами, навіть над політикою. В основі Майдану – Людина, гідність якої була зневажена і яка вийшла з протестом проти неповаги до себе, до своїх прав, перш за все – права на життя, проти нехтування свободами, які даровані не владою, не законом, а Вищим Началом. Тобто українці прийшли вирішувати екзистенційні, смисложиттєві проблеми – і не тільки свої власні, а цілого народу” [6, с. 149]. Дуже важливо в умовах війни не занепадати духом, а виборювати перемогу опираючись на духовну благодать. Про її значимість говорить А. Шептицький: “Воєнні часи приносять нам не одне терпіння і не одну спокусу – йдеться лише про те, щоб із Божою

благодаттю перебувати при Божому законі й сильно надіятися на Всевишнього... Бог, добрий Батько, змилосердиться над нами, простить наші гріхи і дасть діждатися благословенного часу миру” [1, с. 29]. І якщо ми будемо послідовними у вірі в Бога, мати патріотичне сумління і національну свідомість то загибель наших героїв під час Революції Гідності та на фронті у перспективі принесуть гідне життя.

Узагальнюючи проведене дослідження треба відзначити, що християнські імперативи не підвладні ні плинності часу, ні земним спокусам, ні інформаційним маніпуляціям. В глобалізованому світі ортодоксальне християнство постало перед викликами диявольських спокус розбещеності, комфорту, революцій, гібридних війн тощо. Релятивізм християнської віри, нав'язаний спокусами глобалізованого світу, долається смиренням та любов'ю до Бога. Немає сумніву у тому, що автентичні й сакральні субстанції зруйнувати неспроможні ніякі диявольські сили. Екзистенційна криза християнства полягає не у девальвації його аксіологічних основ, а у спустошенні трансцендентальної свідомості віруючих під впливом новочасних спокус. Онтологічні засади християнства продовжують бути універсальним мірилом сутності духовного буття людства. Однак паралельно з сакральними цінностями християнства в цифрову добу активізується темні сили зла. Альтернативою цьому є піднесення любові, добра, гуманізму та інших шляхетних цінностей християнського етосу, в межах якого розширюються візії історії, визначаються сенси людської екзистенції.

Артикулюючи перспективу соціального буття необхідно відзначити, що християнство вічне у часі й безкінечне у просторі. Лише в його антропоцентричній моделі світу розкривається екзистенційна природа людини, її аксіологічні доміанти і безмежна широта творчих можливостей. Християнство не тільки явило всемілостивого Господа як покровителя і захисника людини, а й синхронізувало людину й Бога, який прийшов у земний світ, перетерпів муки і страждання на хресті, щоб визволити людство від гріха. Відтепер боголюдська природа реалізуються в єдиному історичному вимірі. Господь звільнив людину від світу природних сил і підніс на висоту Божественної субстанції. Духовна злагода, каяття і спокутування гріхів, смирення та зміцнення віри – ключові настанови, які сприятимуть подоланню екзистенційних викликів сучасності й забезпечать трансцендентальний зв'язок людини з Богом.

1. 150 думок Митрополита Андрія Шептицького / упор. Тереза Ференц. Львів: Свічадо, 2019. 144 с.

2. Бердяев Н. А. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 383 с.

3. Бердяев Н. Философия свободного духа. Москва: Республика, 1994. 480 с.

4. Димид М., Димид К. Каміння Майдану. Львів: Видавництво “Свічадо”, 2014. 279 с.

5. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. 367 с.

6. Филиппович Л. Майдан – це виклик епохи // Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців; за заг. ред. д. філос. н. Филипович Л. О. і канд. філос. н. Горкуші О. В. Київ: Самміт-Книга, 2014. С. 148–154.

7. Франк С. Духовные основы общества. Москва: Республика, 1992. 511 с.

8. Фромм Э. Душа человека. Москва: Политиздат, 1992. 430 с.

9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.